

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕДІАКОНЦЕНТРАЦІЇ

Процес демократизації мас-медіа в постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи показав, що важливу роль у ньому відіграють політико-економічні чинники. Приватизація засобів масової інформації (далі – ЗМІ) та поява нових форм власності на мас-медіа стали одним із основних кроків керівних еліт регіону на шляху до медіадиверсифікації та плюралізму в перехідних суспільствах. Після цього наступним кроком політики щодо мас-медіа повинен бути нагляд за медіаринком для того, щоб уникнути монополізації, концентрації й інших процесів, які загрожують плюралізму медіа і різноманіттю інформації та, відповідно, праву громадян на свободу інформації. Отже, розуміння процесів приватизації ЗМІ є необхідним для більш комплексної оцінки результатів медіареформ, зокрема, свободи мас-медіа.

Для вивчення питання про створення різних форм власності на мас-медіа в результаті медіареформ, потрібно, перш за все, розглянути концепції плюралізму та різноманіття ЗМІ, що є важливими поняттями медіарегулювання в демократичному суспільстві. Концепцію плюралізму інформації у ЗМІ часто пов'язують із різними власниками на медіаринку. Б. Клімкевич говорить про те, що у широкому розумінні плюралізм мас-медіа відноситься до існування різноманіття медіа в соціальному середовищі [1]. Важливим концептом є також “різноманіття медіа”, що є одним із індикаторів плюралізму мас-медіа і, відповідно, рівнем свободи ЗМІ, та який був розроблений у 1960-1970-х рр. Зауважимо, що, наприклад, вчений В. Шульц не розрізняє поняття плюралізму та різноманіття медіаринку та зауважує, що останнє означає, що всі відповідні соціальні групи і політичні діячі повинні мати доступ до мас-медіа [2].

Відомі медіадослідники М. Прайс та Б. Розумілович звертають увагу на те, що “більш плюралістичні, автономні та немонополізовані медіа зазвичай існують у тих країнах, де суспільства стали більш зрілими у своїх демократичних тенденціях” [3]. Р. Коллінз і К. Марроні також зауважують, що не плюралістичне медіасередовище загрожує демократії [4] та медіаіндустрії. У демократичному суспільстві не повинна домінувати єдина медіакомпанія, навіть якщо вона представляє диверсифіковану продукцію. Р. ван дер Вурфф також вказує на необхідність доступу до різних фактів, інформації тощо [5]. Більш того, протекція медіаплюралізму та різноманіття інформації на ринку

ЗМІ загалом сприймається як законна мета політики щодо медіа в країнах Європи.

Провідний дослідник медіарегулювання Т. Гіббонс розмежовує поняття “внутрішнього плюралізму”, що є розмаїттям програмного контексту в межах єдиного джерела, та “зовнішнього плюралізму”, який полягає у диверсифікації медіаджерел на ринку ЗМІ [6]. Е. Монкс також впевнений у тому, що медіа повинні мати зобов’язання, відповідно до закону, показувати протилежні погляди в демократичному суспільстві [7]. Однак, на думку Т. Гіббонса, різні джерела не можуть гарантувати вироблення різноманіття контексту інформації [8]. Незважаючи на це, медіаринки надаватимуть різноманіття контексту інформації та забезпечуватимуть плюралізм джерел, як принаймні очікується.

Отже, процес приватизації медіа та появи нових форм власності на ЗМІ є важливим кроком політичної влади на шляху до диверсифікації мас-медіа та плюралізму в перехідних суспільствах. Після цього наступним кроком політики щодо ЗМІ повинен бути нагляд за медіа-ринком для того, щоб уникнути медіамонополізації, концентрації та інших процесів, які загрожують плюралізму медіа та, відповідно, праву громадян на свободу інформації.

Мета даної статті полягає у дослідженні процесів концентрації на медіаринку на основі західних наукових джерел, а завданнями виступають аналіз проблем концентрації, монополізації та перехресної власності на сучасному медіаринку, що містять загрозу плюралізму медіа і різноманіттю інформації та, відповідно, праву громадян на свободу інформації.

Процеси монополізації, концентрації та перехресної власності на ЗМІ розглядають такі західноєвропейські та північноамериканські вчені, як: Р. Беркман, Т. Гіббонс, П. Драйер, Л. Кітч, Р. Коллінз, К. Марроні, Е. Монкс, М. Прайс, Б. Розумілович та інші.

Розглянемо проблеми концентрації, монополізації та перехресної власності на медіаринку.

Медіаконцентрація збільшується з кожним роком і, тим самим, викликає все більше занепокоєння у медіафахівців із приводу впливу цих процесів на якість мас-медіа, їх плюралізм та різноманіття, або усього вищепереліченого разом. Р. Беркман і Л. Кітч вважають, що концентрація власності та контролю в індустрії комунікації піднімає серйозні питання про якість і різноманіття громадського дискурсу [9]. ОБСЄ, інші міжнародні і вітчизняні організації, які займаються моніторингом свободи ЗМІ, відзначають, що концентрація власності на медіа часто призводить до зменшення об’єктивності репортажу

новин, і персональні або групові інтереси та думки домінують у більшості медіа джерел [10]. Я. Засурський заявляє, що ЄС та Рада Європи намагаються збалансувати комерціалізацію та концентрацію на ринку ЗМІ шляхом розвитку громадських медіа [11].

Однак не всі дослідники такі критичні до концентрації мас-медіа й говорять також про позитивні наслідки цих процесів. Наприклад, Р. Коллінз та К. Марроні стверджують, що певна концентрація власності на медіа є навіть бажаною, тому що нові медіаринки потребують ризикового капіталу та влади на ринку, щоб випускати нові продукти [12], а це можуть зробити саме медіа з концентрованою власністю, а не інші ЗМІ, які мають обмежені фінансові можливості. З цієї ж причини, а точніше можливості надання якісної продукції, Дж. Гаттузо також бачить великі переваги для аудиторії. Тому він навіть пропонує не обмежувати медіаконцентрацію [13]. Загалом же у медіа в регулюванні сьогодення увага звертається саме на горизонтальну концентрацію як на найбільшу загрозу медіаплюралізму та різноманіття інформації, у той час як вертикальна концентрація викликає менше занепокоєння.

Американські дослідники Р. Беркман та Л. Кітч згодні з тим, що концентрація становить можливу загрозу для фундаментального принципу демократичного суспільства: доступ до різноманіття думок та інформації. Можна виділити певні види такої концентрації. Найбільш важливою концентрацією є типи монопольної власності. За класифікацією авторів вони включають: по-перше, багатоманітну власність над декількома медіа одного типу – власність декількох газет або декількох радіостанцій, або декількох телевізійних станцій; по-друге, медіаконгломерати – власність на різні типи ЗМІ, наприклад, власність на газету та телевізійну станцію, або на газету та радіостанцію; по-третє, конгломерати різних індустрій – власність на медіа та власність в інших індустріях, які не пов'язані з комунікаціями. У кожному з вищезазначених випадків, кількість осіб або організацій, які контролюють потік інформації, є обмеженою. Р. Беркман та Л. Кітч наводять інші види концентрації: перший виникає тоді, коли дві або більше газети домовляються друкувати свою продукцію на одному підприємстві та використовувати єдиний офіс для продажу рекламного місця і циркуляції газет. Другий вид існує тоді, коли найвищий управлінець однієї корпорації посідає таку ж посаду в іншій корпорації [14].

Перехресна власність на медіа полягає у перехреснуванні інтересів між різними секторами мас-медіа, і ця практика також стала однією з найбільш спірних та актуальних питань у медіарегулюванні. Однак

Т. Гіббонс піддає сумніву важливість обмеження перехресної власності на медіа в епоху супутникового та кабельного телебачення [15]. Р. Коллінз та К. Марроні звертають увагу на те, що концентрація власності має значення; перехресна власність на медіа сама по собі – ні, тому вони пропонують обмеження на власність у чотирьох секторах ЗМІ: телебачення, національні газети, регіональні газети та радіо [16]. Для Великої Британії вони пропонують обмеження власності у 40 % на будь-якому з ринків медіа для одного власника, не більше 30 % для двох медіаринків, не більше 20 % для трьох, а також не більше 15 % для всіх чотирьох ринків ЗМІ.

Велика Британія на власному досвіді побачила загрозу перехресної власності для плюралізму медіа. Наприклад, “медіа могул” Р. Мердок у 1993 р. експериментував з цінами на свої друковані ЗМІ у цій країні. Наприкінці цього експерименту його газети не приносили прибутку через надто низькі ціни в продажі, але змогли вижити через субсидії з його прибуткових медіа інших секторів власності “медіа могула”. Однак, у результаті таких низьких цін, конкуруючі з Р. Мердоком газети були знищені. У США регулювання перехресного володіння було впроваджене у 1980-х рр. із метою “обмеження рівня вертикальної інтеграції та горизонтальної концентрації капіталу серед медіакорпорацій у країні” [17]. Щодо медіарегулювання у ЄС, то перехресне володіння на європейському ринку ЗМІ було ліквідоване у 1995 р. “Зеленим документом” (Green Paper) щодо медіавласності.

Монополізація ринку ЗМІ означає, що медіа мають величезний контроль над тим, що публіка буде дивитись та чим стане цікавитись. Саме тому монополізація ринку мас-медіа розглядається дослідниками як загроза для демократичного суспільства, а також для якості медіа продукції. Дослідники А. Тіерер та К. Кревс Дж. звертають увагу на те, що не потрібно ототожнювати популярність певного ЗМІ з його монополією [18].

Можливо, найбільш важливою реальністю сучасної власності на ЗМІ є модель зв'язків між медіакорпораціями та іншими важливими інститутами суспільства. Відповідно до дослідження П. Драйера 1982 р., результати якого характеризують у своїй роботі Р. Беркман та Л. Кітч, керівництва двадцяти чотирьох найбільших друкованих мереж у США мали зв'язки з різними елітними інститутами країни, такими як: корпорації, групи регулювання діяльності бізнесу, неприбуткові громадські організації та соціальні об'єднання. Цей приклад показав те, що друковані корпорації мають тісні зв'язки з владними структурами США. Крім того, П. Драйер підкреслює те, що двадцять

шість членів правління друкованих корпорацій були в певний час призначені на федеральні урядові посади вищого рівня [19].

Приклади концентрації та монополізації медіа можна знайти у країнах з довгою історією демократії. Наприклад, концентрація ЗМІ у власності так званих “баронів преси” у Великій Британії на початку ХХ століття піддала під сумнів цілий концепт свободи преси [20]. У той період преса була у володінні трьох братів Хармсвортів, які використовували найголовніше на той час джерело інформації для того, щоб впливати на громадську думку та нав’язувати свої погляди в політиці, включаючи передвиборчі кампанії. Більш сучасні приклади медіа-концентрації можна побачити у США. Так, відповідно до даних Е. Германа, на початку 1980-х рр. більшість ЗМІ в США контролювалися 50-ма корпораціями, а вже через чотири роки, у 1987 р., лише 29 корпорацій контролювали такий же об’єм медіаринку в країні [21].

Економічні умови та тенденції щодо більшої централізації у ринкових умовах прискорюють концентрацію власності в медіаіндустрії. Р. Беркман та Л. Кітч перекладають провину у цьому на американський уряд, який, на їх думку, нічого не зробив для того, щоб зупинити розширення контролю гігантських медіа корпорацій. Федеральна комісія з комунікацій США час від часу намагалась запобігти концентрації власності на медіа, але з перемінним далекосяжним успіхом, на думку Р. Беркмана та Л. Кітч. Визначально, що до 1990-х рр. Федеральна комісія з комунікацій США вирішила зняти майже всі обмеження щодо власності. М. Фовлер, голова комісії на той час, вірив, що пом’якшення обмежень на власність заохотить до створення нових мереж і збільшить різноманіття програм. Критики нововведень, у тому числі, й дослідники Р. Беркман та Л. Кітч, відразу відреагували, що такі дії збільшать конкуренцію між маленькими медіа організаціями, піднімуть їх ціни та, врешті-решт, виштовхнуть з ринку ЗМІ невеликих операторів, а, отже, зменшать різноманітність медіа [22].

Таким чином, обмеження медіаконцентрації на ринку ЗМІ для забезпечення плюралізму мас-медіа є важливим аспектом регулювання цієї сфери. Як було показано, історичний досвід Великої Британії свідчить про те, що медіаконцентрація піддає під сумнів існування свободи мас-медіа, хоча західні фахівці у галузі ЗМІ загалом надають суперечливі оцінки різним видам медіаконцентрації та можливості загрози цього процесу для плюралістичного медіасередовища.

Література

1. Klimkiewicz B. Media pluralism: European regulatory policies and the case of Central Europe. – EUI Working Papers. №. 19. – Italy: European University In-

stitute Badia Fiesolana, RSCAS, 2005. – P. 2. Schultz W. Preconditions of journalistic quality in an open society // Media and politics. Conference papers on the interplay of media and politics (Edited by Bajomi-Lazar P. and Hegedus I.). – Budapest: New Mandate Publishing House, 2001. – P. 49. 2. Price E.M. and Rozumilowicz B. Conclusion // Media reform: democratizing the media, democratizing the state (Edited by M.E. Price, B. Rozumilowicz, S.G. Verhulst). – London and New York: Routledge, 2002. – P. 260. 3. Collins R. and Murrioni C. New media, new policies. media and communications strategies for the future. – Cambridge: Polity Press, 1996. – P. 66. 4. Wurff van der R. Diversity out of order. A stepladder model for the open society // Media for the Open Society. West-East and North-South interface (Edited by Y.N. Zassoursky and E. Vartanova). – Moscow: Faculty of Journalism, IKAR Publisher, 2001. – P. 76. 5. Gibbons T. Regulating the media. (Second edition). – London: Sweet & Maxwell, 1998. – P. 31. 6. Monks E. Broadcasters should be required to air a variety of opposing views // Mass media: opposing viewpoints (Edited by D. William). – USA: Greenhaven Press, 2005. – P. 54. 7. Gibbons T. Concentrations of ownership and control in a converging media industry // Convergence in European Digital TV regulation (Edited by C.T. Marsden and S.G. Verhulst). – London: Blackstone Press Limited, 1999. – P. 157. 8. Berkman R. and Kitch W.L. Politics in the media age. – USA: McGraw-Hill Book Company, 1986. – P. 45. 9. Ukraine: EU Should press for rights commitments at Summit [Електронний ресурс] // Human Rights Watch, October 7, 2003. – Режим доступу: <http://hrw.org/english/docs/2003/10/07/ukrain6433.htm>. 10. Zassoursky N.Y. Models of open society in various ethnic, economic and political structures // Media for the Open Society. West-East and North-South interface (Edited by Y.N. Zassoursky and E. Vartanova). – Moscow: Faculty of Journalism, IKAR Publisher, 2001. – P. 56. 11. Collins R. and Murrioni C. New media ... – P. 58. 12. Gattuso J. Media ownership regulations should be lifted // Mass media: opposing viewpoints (Edited by D. William). – USA: Greenhaven Press, 2005. – P. 91. 13. Berkman R. and Kitch W.L. Politics in the media age. – P. 42. 14. Gibbons T. Concentrations of ownership ... – P. 170. 15. Collins R. and Murrioni C. New media ... – P. 67-70. 16. Mosco V. and Rideout V. Media policy in North America // International media research. A critical survey (Edited by Corner J., Schlesinger P., and Roger S.). – London-New York: Routledge, 1997. – P. 171. 17. Thierer A. and Crews C.W. Jr. Fear of media monopolies are misplaced // Mass media: Opposing viewpoints (Edited by D. William). – USA: Greenhaven Press, 2005. – P. 86. 18. Berkman R. and Kitch W.L. Politics in the media age. – P. 43. 19. Eldridge J., Kitzinger J. and Williams K. The mass media and power in modern Britain. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – P. 29. 20. Herman E. Media in the US political economy // Questioning the media. A critical introduction (Edited Downing J., Mohammadi A., and Sreberny-Mohamoadi), Second Edition. – London: Sage Publications, 1995. – P. 82. 21. Berkman R. and Kitch W.L. Politics in the media age. – P. 12, 44.